

PESA INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

PESA ULUSLARARASI SOSYAL
ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

June 2025, Vol:11, Issue:1
e-ISSN: 2149-8385

Haziran 2025, Cilt:11, Sayı:1
ISSN: 2528-9950

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/pub/pesausad>

Kitap İnceleme

Türk'e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm, Onur Atalay, İletişim Yayınları, İstanbul 2024, 360 S., İsnb 978-975-05-2465-3

Ekin GÜN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi SBE Kültürel Çalışmalar Bölümü, ekin.gun@ogr.sakarya.edu.tr

Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde doktora derecesini alan Onur Atalay, lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, yüksek lisans derecesini de Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. Atalay'ın doktora tezinin bir bölümünden yola çıkarak kitaplaştırdığı "Türk'e Tapmak" adlı eserin ilk baskısı 2018 yılında İletişim Yayınları tarafından basılmıştır. Yüksek lisans tezini de "Kızıl Elma Koalisyonu: Ulusalçılar, Milliyetçiler, Kemalistler" adıyla kitaplaştıran Atalay'ın bu ikinci kitabının sekizinci ve son baskısı ise 2024 yılında yayımlanmıştır. Eser on bir bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler alt başlıklar hariç sırasıyla şu şekildedir: Batı'da Siyasetin Kutsallaşması, 20. Yüzyılda Siyasal Dinler, Siyasal Dinler ve Kemalizm: Karşılıklı Etkileşim, Rejimin Din Siyaseti, Bir Seküler Din Olarak Kemalizmin İnşası, Medeniyet/Batı: Kemalizmin İlk Kutsalı, Bilim: Kemalizmin İkinci Kutsalı, Milliyetçilik: Kemalizmin Üçüncü Kutsalı, Kurtuluş Savaşı'ndan 10. Yıla Bir Tanrı Doğuyor, Onuncu Yıl ve Sonrası: Tanrı'yı Halka Tanıtmak ve Bir Tanrı Ölürsedir.

Eserin önsözünde belirtildiği gibi Onur Atalay, cumhuriyetin kuruluş yıllarından Mustafa Kemal'in ölümüne kadar geçen sürede kurucu kadronun söylemleri ve devlet politikasından örnekler vererek Kemalizm'in tarihsel dinle nasıl yer değiştirdiğini anlatmaktadır. Fransız Devrimi'nden başlayarak dönemin Almanya, İtalya ve Rusya'sından alıntılarla tezini desteklemeye çalışan Atalay "sivil dinin" Türkiye'de nasıl tesis edildiğini karşılaştırmalı olarak açıklamaya çalışmaktadır. Aydınlanma sonrasında siyaset ile din ilişkisinin bir dönüşüm yaşadığını ve bu durumun totaliter, otoriter ve demokratik rejimlere göre farklılaştığını ifade eden Atalay, Kemalist ideolojinin sivil dinden geleneksel dinle arasına mesafe çizen siyasi dine geçiş denemesini Menemen Olayı ve Serbest Fırka deneyi gibi tarihsel olaylara dayandırarak okuyucuya sunmaktadır.

Kemalizm'in süresini tamamladığı tezini öne süren Atalay, son on yılda muhafazakâr kesimin popülist milliyetçi söylem ve otoriter kalkınmacı bakış açısıyla Kemalizm'i günümüz koşullarına uyarlayarak yeniden ürettiğini eserin önsözünde açıkça dile getirmektedir. Cumhuriyet'in kuruluş yılları ve özellikle 1930'lu yılların ele alındığı çalışmada Osmanlı'nın geleneksel değerlerinden kopuşla ortaya çıkan manevi boşluğun nasıl doldurulduğunu da detaylı bir şekilde tartışan Atalay, Kemalizm'in devletin dayattığı bir iman olmaktan çıktığını ve sivil toplumda kutsallaştırmanın halen sürdüğünü belirtmektedir (2024, s. 14).

Kitabın ilk üç bölümünü dünyada yaşanan kutsallaşma/kutsallaştırma süreçlerine ayıran Atalay, geriye kalan sekiz bölümde 1930'lu yıllarda Kemalizm'in yeni kurulan Cumhuriyet rejiminde nasıl bir kutsal paradigma kazandığını dönemin insanları ve tarihsel anlatılarıyla analiz etmeye çalışmıştır.

Fransız Aydınlanmasının diğer ülkelere yansımaları tartışan Atalay, Almanya'da ırk, İtalya'da devlet ve Rusya'da devrim kavramlarının nasıl kutsal süreçler içerisine girdiğini ve bunun Türkiye'ye olan etkisini örneklerle ortaya koymaktadır.

Batı'da skolastik düşünce yıkılarak Tanrı'nın denklemden çıkarılmasıyla başlayan süreç Tanrı'ya atfedilen tüm özelliklerin ülkelerde insan ve doğa özelinde toplanmaya başladığını ve aklın ön planı çıkarılan bir çağın habercisi olduğu belirtilmektedir. Atalay'a göre, insan gelenek alışkanlıklarını kutsal görmeleri sebebiyle bırakmaz ama modernleşen din olgusunu da eski halinde kabul etmemektedir. Yeni kutsalların türemesiyle beraber de toplumsal dönüşüm nihayete ererken, dinin içeriği boşaltılmış ve dinsel temaların yerini bilim, ilerleme, insan, akıl ve doğa almıştır (2024, ss. 18-21).

Aklın bilimle yer değiştirdiği ve bilimin ilahlaştırıldığı dönemin pozitivizm olarak adlandırılmasıyla Batı'da siyasetin kutsallaştırma süreci ve Aydınlanmayla günümüzün modern ulus devletleri kurularak milliyetçilik ve millet kavramları kutsal bir değer kazanmıştır. Stalin'in Rusya'sı, Hitler'in Almanyası ve Mussolini'nin İtalya'sı modern devletler açısından bu kavramların kutsallaştırmasına örnek olsa da Onur Atalay'ın önermesine göre tek parti dönemindeki uygulamalar bu ülkelerle benzerlik taşımaktadır (2024, s. 61).

Eserde modernleşme sürecinin en fazla yaşandığı dönem 1930'lu yıllar olarak kabul edilerek bilinçli bir seçim yapılmıştır. Bu yılların esas alınması anlatılarla açıklanmaya çalışılırken Serbest Fırka'nın kapatılması ve Mete Tunçay'ın CHP'nin 1931 kurultayını "Türkiye'de başka bir biçim egemen olmuştur" yorumlaması kitapta dile getirilmiştir. Ayrıca kurulan Cumhuriyet rejiminin totaliter olup olmadığı dönemin tanıklarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından "Kemalist Türkiye'nin kendisi değilse de ruhu totaliterdir" tespiti önemli bir dayanak noktasını oluşturmaktadır (Atalay, 2024, ss. 70-71).

Fransa Aydınlanmasında yaşanan gelenekleri bırakmama direnci Kemalist Türkiye'nin inşasında da kendini göstermiştir. İçi boşaltılan İslâm'ın sahip olduğu ideolojik öncelik yerine milliyetçilik ve seküler bir Kemalizm'in yerleştirilmek istenmesi bir dirençle karşı karşıya kalmaktadır. Ortaya çıkışı Tanzimat'a kadar uzanan Kemalizm'in Batılılaşma temeliyle bir çatı kavram olması ve son halini de Kurtuluş Savaşı'ndan sonra aldığı radikal biçimle tanımlanması kitabın ortaya koyduğu kavramsallaştırmalar arasındadır (Atalay, 2024, s. 70). Öte taraftan Kemalizm adının ilk kez kullanılması da Atalay'ın araştırmasında sınırladığı tarihler olan 1930'lu yıllara dayanmaktadır (Albayrak, 2010, s. 310).

Onur Atalay'a göre Kemalizm'in üç kutsalı vardır. Bunlar, Medeniyet-Batı, Bilim ve Milliyetçilik olarak sınıflandırılmıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla beraber kurucu kadrolar kendilerini medeniyetin temsilcisi olarak görmektedir. Ayrıca dönem zarfında sıkça kullanılan ilerleme kavramı, Batılılaşmanın bile ötesi olarak tanımlanmaktadır.

Cumhuriyet'i kuranlar halkı öteki ve dönüştürülmesi gereken bir unsur olarak ifade etmiştir. Çünkü Kemalizm'e göre makbul olarak sayılan insan modeli "kültürlülüğüyle" öne çıkmaktadır. Kültürlü olmanın yegâne koşulu da Batı medeniyetinin bir parçası olmakla mümkündür. Kemalizm dini, kültürlü insan yetiştirmeyi köylerde öğretmenlerle sağlarken, öğretmenler bu dinin peygamberleri olarak görülmektedir (Atalay, 2024, s. 118).

Batı kutsallığında medeniyet şehidi olarak görülen Kubilay önemli yer tutmaktadır. Çünkü subay ve öğretmen olarak görülmesi sebebiyle Kemalizm'in ideal tipine uygunluk sağlamaktadır. İnşası arzulanan yeni insan projesinin de kendinde görülebileceği bir genç olarak medeniyet şehidi olarak anılırken Atatürk ise medeniyetin vücut bulmuş halidir (Atalay, 2024, s. 131).

Bilim Kemalizm'in ikinci kutsalıdır. Bu hususta aklın ön plana çıkması gerektiğine vurgu yapılır ve gereklilik olduğu belirtilir. Pozitivizmi içine kapsayacak şekilde bu akıl dini kutsallaştırmanın önemli adımlarından birisidir. Tıpkı diğer Batı örneklerinde olduğu gibi Kemalizm dininde de doğa kutsallaştırılmaktan geri durmaz. Tanrısallaştırılan doğa Mustafa Kemal'in "Türk'ün dini tabiatıdır"

cümlesinde hayat bulurken Kamuran Bozkır Halkevleri'ni "güneşe bakıyoruz" olarak resmetmektedir Atalay, 2024, s. 139-141).

Üçüncü kutsallık olarak milliyetçilikle Kemalizm son şeklini tamamlamaktadır. Atalay'a göre, Osmanlı'nın son dönemleri de ihmal edilmeden cumhuriyetin ilk yıllarında Türk milliyetçiliği siyasal din olarak kendine yer edinmektedir. II. Abdülhamit döneminde Anadolu'nun Türklerin vatanı olduğu kanısıyla Türklük yaratılarak dini bir anlam yüklenmiş, muhalefet ise dinden uzaklaştırılmış bir Türklüğü kovalamaktadır (2024, s. 164-170).

Milliyetçiliğin yeni din olarak ortaya çıkmasında Türk Ocakları önemli bir rol oynamaktadır. Türklüğün din özelliğinin kazanmasıyla ileride Kemalizm'in kuruluşuna öncülük edecek kavram da hazır hale gelmiştir (Atalay, 2024, ss. 187-188). İslâm dininin yerini böylelikle medeniyet, bilim ve Türklükle yoğrulmuş ve adına Kemalizm denilen seküler din almaktadır. (Atalay, 2024, s. 220). Tarihsel dinin bilimsel açıdan okunması sonucunda Kemalizm, İslâm'ı laisizmin karşıtı olarak görmüştür. Kurucu kadrolar tarafından da dinin yeniden tesis edilmesi uygun bulunmamış, İslâm'ın yerine gücünü pozitivism ve laiklikten alan Kemalizm ortak bir inanç sisteminin adı olmuştur (Hanioglu, t.y, s. 45).

Kurtuluş Savaşı'nın ardından ayağa kalkmaya çalışan toplum kurtarıcı aramaya başlamıştır. Bu kurtarıcı melek ya da Mesih gözüyle bakılan Mustafa Kemal'dir ve Atatürk kültü oluşturmak için tüm şartlar hazırlanmıştır (Atalay, 2024, s. 228). Gazi kültüyle isimlendirilerek 1930'larda Atatürk kültürüne dönüşse de bugünkü Atatürk konumundan farklılık göstermektedir. Çünkü gazi kültü geleneksel din kabullerinden tam olarak ayrılmış değildir. Mustafa Kemal kültü de tek adam olarak toplumda yer almasıyla Atatürk kültü rakiplerini yok ederek tek adam olarak tarihteki yerini alacaktır (Atalay, 2024, s. 232).

Abdullah Cevdet Mustafa Kemal'den "bugünün peygamberi" olarak bahsetmekten geri durmamıştır (Atalay, 2024, s. 233). Atatürk kültü sadece söylem bazında kalmayarak ülkenin çeşitli noktalarında Mustafa Kemal heykelleri dikilerek bu dinin kutsal kaynağı olarak Nutuk'un yayınlanması toplumun tamamına ulaşma adına önemli bir anlam taşımaktadır (Atalay, 2024, ss. 242-243).

Etkinlik olarak cumhuriyetin 10. yıl kutlamaları Kemalizm'in toplumun tüm kesimlerine yayılmasında önemli bir kırılma anını oluşturur. Kutlamalarda Gazi kültü işlenerek, resim, afiş ve seslerle desteklenir ve ayinsel bir tören şeklinde kutlanır. Yurdun genelinde halka Onuncu Yıl Nutku dinletilerek her hanede Gazi'nin bir büstünün bulundurulması teşvik edilir (Atalay, 2024, s. 254).

Atalay, Osmanlı'nın son dönemlerinde yıkılmaya dair endişeyle beraber Mustafa Kemal'in İslâmî bir kahraman/mehdi/Mesih olduğunu açıklamaya çalışırken, bu durumun cumhuriyetle beraber Türk'ün peygamberi ve ölümsüzlüğü inşa edilmeye çalışan Tanrısal figürün baş aktörü olduğunu ifade etmektedir. Kitabın son bölümünde ise tanrısal hale getirilen bu kültürün ölümüyle beraber nasıl gelişmeler yaşandığı tartışmaya açılırken kabullenilmesi zor bir yas sürecinin neleri beraberinde getirdiğini analiz etmektedir.

Tarihler 10 Kasım'ı gösterdiğinde ölümsüz kılınmaya çalışılan bir "kurtarıcı" hayatını kaybetmiş ve 22 Kasım'a kadar gidilen süreçte tüm medya organlarında bu kültür yeniden üretilmeye çalışılmaktadır. Ölümlü bir Tanrı modelinin işlenmesiyle seküler dinin geleneksel din karşısında nasıl bir aşama kaydettiği de gözler önüne serilmektedir. 1939'lara gelindiğinde ise bu din şiddetini kaybederek daha makul noktalara gerilemiştir (Atalay, 2024, s. 325).

Eser imparatorluğun yaşanmış olduğu bir coğrafyada üstünlük duygusunun kaybedilmesi endişesiyle cumhuriyetin ilanıyla beraber nasıl kutsallaştırmalar inşa edildiğini ve bu kutsalların nasıl korunarak günümüze kadar geldiğini okunması kolay ve sade bir dille anlatılmaktadır. Kutsallaştırmalar ekseninde dünya ve özellikle Batı'daki örneklerle yer veren Atalay'ın resmi tarih söylemini cüretkâr bir dille eleştirmekten çekinmemesi ve zaman zaman da sert bir dil kullanmaktan geri durmaması kitabın güçlü yönleri arasındadır.

Cumhuriyet'in ilanıyla beraber siyaset kurumunun Kemalizm çerçevesinde kutsallaştırılmasıyla ortak idealler peşinde koşan bir ulus yaratma çabası ve buna ilişkin dünyanın çeşitli ülkelerinden yapılan alıntılarla dönemin benzerliklerinin ortaya konması literatüre önemli bir katkı sunmuştur. Geleneksel dinin yerine Kemalizm adı verilen sivil dinin ikame edilmeye çalışılması günümüzde sıkça adı geçen sekülerizm ve laiklik gibi kavramlar üzerinden yapılan tartışmalara da farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

Kemalizm'in cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte tarihsel dinin yerine geçme sürecinin hangi temeller üzerine dayandığı eserde geniş yer bulduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti özelinde "sivil din" adına yapılan en önemli çalışmalardan biri olduğu da kitabın doldurduğu boşluğu tanımlamaktadır. "Siyasi din", "seküler din" gibi kavramları da tartışmaya açan kitap başka araştırmacıların bu alanda yapacağı çalışmalara da öncülük etmektedir.

Atalay, devletin Kemalizm sivil dinini oluşturmada yukarıdan aşağıya doğru dayatıcı rolünün totaliter bir yapıya dönüşmediği ülkeler için "Rousseaucu sivil din" tabirini kullanmıştır (2024, s. 30). Rousseau'nun sivil din teorisinde, devlet devamlılığını sürdürmek için kurucu ideolojisini kutsallaştırarak yurttaşlarının aktif katılımı için propaganda yapma hakkını saklı tutmaktadır (Düzce, 2017, s. 646). Yazar önsözünde bahsettiği üzere bu kutsallaştırma çabasını yanlış bulan birçok ismin farkında olduğunu fakat konuyu anlaşılır kılmak için bunu makul sınırlamalar içerisinde tutma adına yaptığını belirtmiş olsa da eserde bu aktörlere yer vermemesi tezin nesnel açıdan sorgulanmasını zorlaştıran bir yöntem olmuştur (2024, s. 14).

Ayrıca dönem zarfında dünyanın siyasi ve ekonomik koşullarını çalışmasının içerisine almaması konjonktürü anlamak açısından zayıf kalmıştır. Savaş yorgunu bir toplumun politik ve psikolojik eğilimlerine yer vermemesi de eserin eksik yönlerinden biri olduğu gibi Mustafa Kemal'i kültleştiren ve Kemalizm'i kutsallaştıran edebi aktörlerin hangi gerekçelerle veri kaynağı olarak seçildiği ve bu veri kaynaklarının toplum üzerindeki etkisi de eserde detaylıca açıklanmamıştır.

Karşılaştırmalı olarak İtalya, Almanya ve Rusya örneklerinden beslenerek Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki modernleşme sürecini inceleyen Atalay, araştırmasında cumhuriyetin önceli olan Osmanlı Devleti'nin yönetim şeklinin kültürel kodlarına değinmemesi de eksik bulunan yönler arasındadır. Kitabın son bölümünde İsmet İnönü dönemi ve çok partili hayata geçişle birlikte Atatürk'ün kültleşme eğiliminin düşüşe geçtiğine dikkat çeken yazarın 1930'lu yıllar olarak sınırlılığını belirlemesi ve ardından yaşanan siyasi iklimi yüzeysel geçerek bir karşılaştırmada bulunmaması eseri tarihsel açıdan zayıf bırakmıştır.

Kemalizm'in üretici motorunun 90'lı yıllardan sonra devletten daha çok sivil toplum düzeyinde ilerlediğini kaydeden Atalay bu tarih sınırlamasını Uğur Mumcu ve Bahriye Üçok cinayetleriyle tetiklenmesine bağlamaktadır. Bu cinayetlerle yaşanan İslâmcılığa karşı tepki Kemalizm'in sivil toplumda artış göstermesiyle devam etmektedir. Fakat İslâmcıların iktidarında da yeni bir sivil dinin eskisinden etkilenecek oluşturulduğunu vurgulayarak bunu anlatmak için yeni bir kitap yazacağını da müjdelemektedir (2024, s. 331).

Kaynakça

- Albayrak, M. (2010). Kemalizm'in düşünsel temelleri ve tarihsel oluşumu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(77), 307–344.
- Atalay, O. (2024). *Türk'e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm* (8. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Düzce, M. (2017). Emile Durkheim'da bir sivil din olarak milliyetçilik ve vatanseverlik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 645–653. <https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1924>
- Hanioğlu, M. Ş. (t.y.). *Kemalizm'in tarihî kökenleri*.